Ulgi dla osób z niepełnosprawnością w polskich atrakcjach turystycznych

Grzegorz Całek
https://orcid.org/0000-0002-0952-4826
Uniwersytet Warszawski

https://dx.doi.org/10.18778/8220-475-9.15

Streszczenie
Konstytucja RP gwarantuje osobom z niepełnosprawnościami nieskrępowane korzystanie z dóbr kultury. W celu ułatwienia korzystania z tego prawa ustawa o muzeach określa, że osobom z niepełnosprawnością oraz ich opiekunom przysługuje ulga w opłacie za wstęp do muzeów państwowych, zaś ustawa o ochronie przyrody określa, że osoby z niepełnosprawnością mają prawo do ulgi w wysokości 50% opłaty zwykłej podczas wstępu do parków narodowych.
W tekście zostały przeanalizowane systemy ulg w polskich atrakcjach turystycznych o największej frekwencji w roku 2018 (na poziomie min. 200 tysięcy odwiedzających) w celu: 1) sprawdzenia, czy w parkach narodowych oraz muzeach państwowych są one zgodne z przepisami prawa, 2) czy w innego rodzaju obiektach są przewidziane ulgi dla osób z niepełnosprawnością i/lub ich opiekunów, 3) w jakiej wysokości są to ulgi. Analizę kończą wnioski oraz postulaty de lege ferenda.

Słowa kluczowe
niepełnosprawność, osoba z niepełnosprawnością, atrakcje turystyczne, muzeum, park narodowy.

Discounts for people with disabilities in Polish tourist attractions

Abstract
The Constitution of the Republic of Poland guarantees people with disabilities unrestricted access to cultural sites. In order to facilitate the exercise of this right, the Act on museums provides for a discount on admission tickets to state museum for people with disabilities and their guardians, while the Nature Protection Act specifies that people with disabilities have the right to a 50% discount on entrance tickets to national parks.
The article analyses the system of discounts in most visited Polish tourist attractions in 2018 (with at least 200,000 visitors) in order to verify: 1) whether they are implemented in accordance with the law in national parks and state museums, 2) whether any discounts are provided for people with disabilities and/or their guardians in other types of facilities, 3) what the amount of the discount is. The analysis is followed by conclusions with conclusions and remarks regarding the law as it should stand.

Keywords
disability, disabled person, tourist attractions, museum, national park.

WPROWADZENIE

Turystyka dla osób z niepełnosprawnością odgrywa szczególną rolę. Dzięki tego rodzaju aktywności mogą być osiągane nie tylko – jak pisze Tadeusz Łobożewicz (1991) – cele lecznicze, biologiczne, anatomiczno-fizjologiczne oraz higieniczno-zdrowotne, ale też wychowawczo-psychologiczne (szczególnie istotne dla rozwoju dzieci i młodzieży) czy hedonistyczne (związane z osiąganym zadowoleniem z życia) oraz cele społeczne – najbardziej humanistyczne, związane z możliwością pełnego uczestnictwa osób z niepełnosprawnością w życiu społecznym. Aktywność stanowi więc „bodziec przyśpieszają-

cy i wspomagający procesy odnowy, regeneracji, a nawet kompensacji funkcji niepełnosprawnego organizmu" (Kaganek 2013: 9).

Gwarancje dostępu osób z niepełnosprawnościami do atrakcji turystycznych znajdujemy w najważniejszym akcie prawnym – Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Zapewnia ona każdemu obywatelowi równy dostęp do dóbr kultury (art. 6), wolność korzystania z dóbr kultury (art. 73), co wraz z zapisami dotyczącymi równości wobec prawa, równego traktowania przez władze publiczne i zakazem dyskryminacji w życiu politycznym, społecznym lub gospodarczym z jakiejkolwiek przyczyny (art. 32) oraz pomocy władz publicznych dla osób z niepełnosprawnościami (art. 69) stanowi pakiet gwarantujący im nieskrępowane korzystanie z polskich atrakcji turystycznych.

Dodatkowe, szczegółowe obowiązki nakłada na państwo Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych z 2006 r., w której, w art. 30 (Udział w życiu kulturalnym, rekreacji, wypoczynku i sporcie), czytamy m.in.:

> 1. Państwa Strony uznają prawo osób niepełnosprawnych do udziału, na zasadzie równości z innymi osobami, w życiu kulturalnym i podejmą wszelkie odpowiednie środki w celu zapewnienia, że osoby niepełnosprawne:
>
> (a) będą miały dostęp do materiałów w dziedzinie kultury w dostępnych dla nich formach,
>
> (b) będą miały dostęp do programów telewizyjnych, filmów, teatru i innego rodzaju działalności kulturalnej, w dostępnych dla nich formach,
>
> (c) będą miały dostęp do miejsc działalności kulturalnej lub usług z nią związanych, takich jak teatry, muzea, kina, biblioteki i usługi turystyczne oraz, w miarę możliwości, będą miały dostęp do zabytków i miejsc ważnych dla kultury narodowej.
>
> 5. W celu umożliwienia osobom niepełnosprawnym udziału, na zasadzie równości z innymi osobami, w działalności rekreacyjnej, wypoczynkowej i sportowej, Państwa Strony podejmą odpowiednie środki w celu:
>
> (…)
>
> (b) zapewnienia osobom niepełnosprawnym możliwości organizacji i rozwoju działalności sportowej i rekreacyjnej uwzględniającej niepełnosprawność oraz możliwości udziału w takiej działalności i, w tym celu, zachęcania do zapewniania, na zasadzie równości z innymi osobami, odpowiedniego instruktażu, szkolenia i zasobów,
>
> (c) zapewnienia osobom niepełnosprawnym dostępu do miejsc uprawiania sportu, rekreacji i turystyki,
>
> (d) zapewnienia dzieciom niepełnosprawnym dostępu, na zasadzie równości z innymi dziećmi, do udziału w zabawie, rekreacji i wypoczynku oraz działalności sportowej, włączając taką działalność w ramy systemu szkolnego,
>
> e) zapewnienia osobom niepełnosprawnym dostępu do usług świadczonych przez organizatorów działalności w zakresie rekreacji, turystyki, wypoczynku i sportu.

Mimo tych gwarancji prawnych osoby z niepełnosprawnościami mają trudności w korzystaniu z dóbr kultury, w tym z podejmowaniem aktywności turystycznej, co wynika z występowania szeregu barier: psychicznych (najistotniejszych, bo decydujących o podjęciu jakichkolwiek działań), społecznych oraz barier architektonicznych i komunikacyjnych (Preisler 2011: 28).

W literaturze podejmującej problematykę występujących w życiu społecznym barier dla osób z niepełnosprawnością na początku XXI w. rzadko koncentrowano się na obiektach będących atrakcjami turystycznymi. Może to wynikać z faktu, że atrakcje turystyczne (generalnie turystyka) nie są elementem codzienności ludzi, gdyż mamy z nimi do czynienia jedynie w czasie wolnym od pracy (weekendy, wakacje). Natomiast codzienne problemy osób z niepełnosprawnością związane są przede wszystkim z przychodniami lekarskimi czy placówkami handlowo-usługowymi (por. Stochmiałek 2004). Mówiąc o barierach, najczęściej zwraca się więc uwagę na bariery w przestrzeni miejskiej – w urzędach i placówkach świadczących usługi publiczne (np. służbie zdrowia), w dalszej kolejności w odniesieniu do edukacji czy – i to już dotyczy częściowo atrakcji turystycznych – kościołów i muzeów (por. Klimek, Olszewska 2006).

W ostatniej dekadzie można jednak zaobserwować zwiększoną liczbę publikacji dotyczących turystyki osób z niepełnosprawnością – od badań i szerszych refleksji na ten temat (np. Preisler 2011, Kurczewski 2012, Kaganek 2013, 2019, Weremczuk, Jeziorski, Bergier 2014) przez opracowania dotyczące turystyki osób z określonym rodzajem niepełnosprawności (np. Góralewicz-Drozdowska 2010, Trybuś, Rapacz 2012, Zajadacz 2012), po analizy na temat dostępności atrakcji turystycznych dla osób z niepełnosprawnościami (np. Francuz, Calińska-Rogala 2019), w szczególności barier architektonicznych (np. Hadzik, Szromek 2013, Kasperczyk, Walaszek, Ostrowski 2013, Sahak 2015, Muzyczka 2017). Mimo szerszego spojrzenia na kwestię turystyki osób z niepełnosprawnościami zwykle publikacje te koncentrują się na barierach architektonicznych i komunikacyjnych czy organizacyjnych, natomiast pomijane są aspekty stricte finansowe, związane z kosztami samego wstępu do atrakcji turystycznych.

Kwestia niższej odpłatności za wstęp dla osób z niepełnosprawnością i ich opiekunów regulowana jest w polskim prawie w odniesieniu do dwóch rodzajów obiektów: muzeów państwowych oraz parków narodowych, będąc elementem realizacji praw konstytucyjnych obywateli, o których była mowa na początku (por. Lizak 2017).

W ustawie z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach czytamy:

> Art. 10. (…)
> 3a. Za wstęp do muzeów państwowych przysługuje ulga w opłacie: (…)
> 7) osobom powyżej 65. roku życia, emerytom, rencistom, rencistom socjalnym, a także **osobom niepełnosprawnym wraz z opiekunami**, będącym obywatelami państw członkowskich Unii Europejskiej, Konfederacji Szwajcarskiej oraz państw członkowskich Europejskiego Porozumienia o Wolnym Handlu (EFTA) – stron umowy o Europejskim Obszarze Gospodarczym; (…)
> 4. Rada Ministrów określi, w drodze rozporządzenia, rodzaje dokumentów potwierdzających uprawnienia, o których mowa w ust. 3a i 3b, uwzględniając przy tym odpowiednio przepisy obowiązujące w państwach członkowskich Unii Europejskiej, Konfederacji Szwajcarskiej oraz w państwach członkowskich Europejskiego Porozumienia o Wolnym Handlu (EFTA) – stronach umowy o Europejskim Obszarze Gospodarczym.

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 20 lipca 2017 r. w sprawie rodzajów dokumentów potwierdzających uprawnienia do ulgi w opłacie albo zwolnienia z opłaty za wstęp

do muzeów państwowych (wydane na podstawie przytoczonego art. 10 ust. 4) określa, że dokumentem potwierdzającym uprawnienie do ulgi w opłacie za wstęp do muzeów państwowych jest legitymacja dokumentująca niepełnosprawność lub stopień niepełnosprawności.

Ponadto Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 1 sierpnia 2016 r. w sprawie wykazu państwowych muzeów martyrologicznych, do których wstęp jest bezpłatny, wymienia trzy takie muzea: Państwowe Muzeum Auschwitz-Birkenau w Oświęcimiu, Państwowe Muzeum na Majdanku w Lublinie oraz Muzeum Stutthof w Sztutowie.

Kwestię wstępu do parków narodowych reguluje Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody, w której czytamy:

> Art. 12. (…)
> 8. Opłatę za wstęp do parku narodowego lub na niektóre jego obszary w wysokości 50% stawki opłaty ustalonej przez dyrektora parku narodowego pobiera się od: (…)
> 3) osób niepełnosprawnych;

Dodatkowo Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 18 marca 2013 r. w sprawie parków narodowych lub niektórych ich obszarów wskazuje siedem parków narodowych, w których pobiera się opłaty za wejście na teren parku – są to parki narodowe: Biebrzański, Bieszczadzki, Karkonoski, Magurski, Narwiański, Tatrzański oraz Wigierski. W kolejnych ośmiu (Babiogórskim, Białowieskim, Gorczańskim, „Bory Tucholskie", Poleskim, Roztoczańskim, Słowińskim oraz Świętokrzyskim) opłaty są pobierane jedynie za wejście na określony szlak turystyczny, ścieżkę przyrodniczą albo obszar (obwód ochronny). W przypadku tych 15 parków obowiązuje przywołany obowiązek określenia dla osób z niepełnosprawnością opłaty w wysokości 50% opłaty zwykłej.

* * *

Celem niniejszego tekstu jest odpowiedź na cztery pytania:

1. Czy w parkach narodowych są stosowane ulgi zgodnie z zapisami przywołanej ustawy, a więc w wysokości 50% dla osób z niepełnosprawnością?

2. Czy w muzeach państwowych są stosowane ulgi zgodnie z zapisami ustawy o muzeach, a więc dla osób z niepełnosprawnością oraz ich opiekunów?

3. W jakiej wysokości (rozumianej jako procent opłaty za bilet normalny) są stosowane ulgi w muzeach państwowych dla osób z niepełnosprawnością oraz ich opiekunów?

4. Czy podmioty niezobowiązane do tego ustawowo (a więc niebędące ani parkami narodowymi, ani muzeami państwowymi) stosują jakiekolwiek ulgi dla osób z niepełnosprawnością i/lub ich opiekunów, a jeśli tak, to w jakiej wysokości?

KWESTIE METODOLOGICZNE

Czym właściwie jest „atrakcja turystyczna"? Sądzę, że – korzystając z literatury – można pokusić się o definicję niezwykle prostą: że są to „miejsca i osoby, które są przedmiotem uwagi turystów" (por. Urry 2007) albo – jeszcze prościej – że jest to „cokolwiek, co zaciekawia turystów" (Lunberg 1990).

Jophn Swarbrooke (2002) wymienia cztery rodzaje atrakcji turystycznych. Są to: naturalne atrakcje turystyczne (góry, jaskinie, jeziora, rzeki itd.), dzieła stworzone przez człowieka, których pierwotnym celem nie było jednak przyciąganie turystów (np. budynki związane ze znanymi postaciami, zespoły pałacowo-ogrodowe, budowle sakralne), miejsca stworzone jako atrakcje (np. parki rozrywki, uzdrowiska) oraz imprezy (np. kulturalne, sportowe).

Jednak dla potrzeb dalszych analiz określenie w powyższy sposób atrakcji turystycznych nie jest wystarczające, ponieważ – jak stwierdza Zygmunt Kruczek (2015: 48) – jedną z trudności w definiowaniu tego pojęcia jest to, że „nie określono dotąd liczby odwiedzających, jaka jest potrzebna, aby dane miejsce uznać za atrakcję turystyczną" (problem ten rozwiązałem dalej, ustanawiając arbitralnie tę liczbę).

Moim centralnym problemem metodologicznym było więc określenie klucza, według jakiego ma powstać lista atrakcji turystycznych, które będą przedmiotem analizy. Jeśli przyjmiemy najprostszą definicję atrakcji turystycznej jako obiektu, który wzbudza zainteresowanie turystów, to konsekwencją tego będzie uznanie za główny wyznacznik tego, czy coś jest taką atrakcją, liczby osób, które odwiedzają ją w określonym czasie (np. w ciągu roku kalendarzowego). Aby stworzyć listę atrakcji turystycznych, posłużyłem się opracowaniem Zygmunta Kruczka przygotowanym dla Polskiej Organizacji Turystycznej, w którym przedstawił on, na podstawie danych o frekwencji w roku 2018, dziesięć największych atrakcji w każdym województwie (Kruczek 2019: 5–10). Z wszystkich wymienionych obiektów wybrałem te, które odwiedzone zostały w roku 2018 przez przynajmniej 200 tysięcy turystów. W związku z tym nie znalazły się w zestawieniu żadne atrakcje z dwóch województw: lubuskiego (wszystkie atrakcje z liczbą odwiedzających poniżej 68 tys.) i podlaskiego (wszystkie poniżej 157 tys.), cała moja lista atrakcji turystycznych objęła 75 obiektów różnego rodzaju.

Ponieważ przygotowywanie podróży w XXI wieku odbywa się z wykorzystaniem Internetu, moim jedynym źródłem wiedzy o ulgach w analizowanych atrakcjach stały się oficjalne strony internetowe – to na nich (w pierwszej kolejności w cennikach lub pozycjach menu dotyczących biletów) szukałem interesujących mnie danych.

Poniższa tabela przedstawia finalne zestawienie danych wyjściowych do dalszej analizy – spis atrakcji turystycznych, frekwencję z roku 2018 oraz adresy strony internetowych wymienionych atrakcji, na których szukałem interesujących mnie danych o ulgach (dostęp: 24–25 maja 2020 r.).

Tabela 1. Atrakcje turystyczne o największej frekwencji w 2018 r., liczba turystów oraz adresy oficjalnych stron internetowych

atrakcje turystyczne (województwami)	**frekwencja 2018**	**adres strony internetowej**
DOLNOŚLĄSKIE		
Karkonoski Park Narodowy	2 000 000	https://kpnmab.pl
Park wodny we Wrocławiu	1 759 000	https://aquapark.wroc.pl/
Ogród ZOO we Wrocławiu wraz z Afrykarium	1 632 374	http://zoo.wroclaw.pl/
Park Narodowy Gór Stołowych	1 063 000	https://www.pngs.com.pl/
Muzeum Narodowe we Wrocławiu	519 635	https://mnwr.pl
Zamek Książ w Wałbrzychu	500 000	https://www.ksiaz.walbrzych.pl
Hydropolis we Wrocławiu (Centrum Nauki o Wodzie)	500 000	https://hydropolis.pl/
Palmiarnia Lubiechowska w Wałbrzychu	395 000	https://www.ksiaz.walbrzych.pl/turystyka/palmiarnia
Muzeum Narodowe we Wrocławiu – Oddz. Panorama Racławicka	371 113	https://mnwr.pl/category/oddzialy/panorama-raclawicka/
Termy Cieplickie – Dolnośląskie Centrum Rekreacji Wodnej	360 000	https://www.termycieplickie.pl/
KUJAWSKO-POMORSKIE		
Muzeum Okręgowe w Toruniu	366 379	http://muzeum.torun.pl/
Planetarium im. Władysława Dziekońskiego w Toruniu	311 124	http://www.planetarium.torun.pl/
Muzeum Archeologiczne w Biskupinie	222 983	http://www.biskupin.pl
LUBELSKIE		
Centrum Spotkania Kultur	450 000	http://www.spotkaniakultur.com/
Muzeum Zamoyskich w Kozłówce	305 080	https://www.muzeumzamoyskich.pl
Roztoczański Park Narodowy	243 400	http://roztoczanskipn.pl/pl/
Muzeum Lubelskie w Lublinie	240 987	https://www.muzeumlubelskie.pl
Ogród Zoologiczny im. Stefana Milera w Zamościu	230 078	http://www.zoo.zamosc.pl/
Magiczne ogrody w Janowcu. Park tematyczny	200 000	http://magiczneogrody.com/
ŁÓDZKIE		
EC1 Łódź Miasto Kultury	316 000	https://ec1lodz.pl/
OPOLSKIE		
Jura Park w Krasiejowie	360 000	https://juraparkkrasiejow.pl/

ZOO w Opolu	266 876	https://zoo.opole.pl/
MAŁOPOLSKIE		
Tatrzański Park Narodowy	3 970 298	https://tpn.pl
Auschwitz-Birkenau – niemiecki nazistowski obóz koncentracyjny i zagłady 1940–1945 UNESCO	2 152 610	http://www.auschwitz.org
Trasa turystyczna i Muzeum Żup Krakowskich w Wieliczce UNESCO	1 911 186	https://www.kopalnia.pl
Zamek Królewski na Wawelu i Państwowe Zbiory Sztuki	1 431 509	https://wawel.krakow.pl
Energylandia – Zespół Parków Rozrywki w Zatorze	1 400 000	https://energylandia.pl/
Muzeum Historyczne Miasta Krakowa	1 307 257	https://www.muzeumkrakowa.pl
Muzeum Narodowe w Krakowie	1 061 986	https://mnk.pl
Pieniński Park Narodowy	985 955	https://www.pieninypn.pl
Termy Chochołowskie	697 963	https://www.chocholowskietermy.pl/
Szlak Architektury Drewnianej	510 000	http://www.drewniana.malopolska.pl/
MAZOWIECKIE		
Zespół Pałacowo-Parkowy Łazienki Królewskie w Warszawie	3 500 000	https://www.lazienki-krolewskie.pl
Pałac Wilanów w Warszawie	3 151 385	https://www.wilanow-palac.pl
Centrum Nauki Kopernik	1 035 630	http://www.kopernik.org.pl/
Kampinoski Park Narodowy	1 000 000	https://kampinoski-pn.gov.pl/
Miejski Ogród Zoologiczny w Warszawie	897 758	https://zoo.waw.pl/
Zamek Królewski w Warszawie	717 152	https://zamek-krolewski.pl
Muzeum Historii Żydów Polskich	683 187	https://www.polin.pl
Muzeum Powstania Warszawskiego w Warszawie	564 893	https://www.1944.pl
Muzeum Narodowe w Warszawie (gmach główny)	296 287	https://www.mnw.art.pl
Miejski Ogród Zoologiczny w Płocku	251 700	http://www.zoo.plock.pl/
PODKARPACKIE		
Bieszczadzki Park Narodowy	590 000	https://www.bdpn.pl
Zamek w Łańcucie	401 167	https://www.zamek-lancut.pl/
POMORSKIE		
Molo w Sopocie	1 120 616	http://molo.sopot.pl/

Muzeum Zamkowe. Zamek krzyżacki w Malborku	741 248	http://www.zamek.malbork.pl
Muzeum II Wojny Światowej Gdańsk (ekspozycja plenerowa na Westerplatte)	520 000	https://muzeum1939.pl/
Fokarium na Helu	500 000	http://www.fokarium.com/
Narodowe Muzeum Morskie w Gdańsku (z oddziałami)	462 227	https://www.nmm.pl/
Akwarium Miejskie w Gdyni	451 298	https://akwarium.gdynia.pl
Słowiński PN	320 800	https://slowinskipn.pl/pl/
ŚLĄSKIE		
Szlak Zabytków Techniki (36 obiektów)	1 200 000	https://www.zabytkitechniki.pl
Industriada	1 030 000	http://industriada.pl/
Śląskie ZOO w Chorzowie	425 246	http://zoo.silesia.pl/
Legendia – Śląskie Wesołe Miasteczko	300 000	https://www.legendia.pl/
Pałac w Pszczynie (Muzeum Zamkowe)	271 062	http://www.zamek-pszczyna.pl
Zamek w Żywcu (Muzeum Miejskie)	245 569	http://www.muzeum-zywiec.pl/
Muzeum Śląskie w Katowicach	242 765	https://muzeumslaskie.pl/pl/
Zamek Ogrodzieniecki w Podzamczu	203 419	https://www.zamek-ogrodzieniec.pl
ŚWIĘTOKRZYSKIE		
Klasztor na św. Krzyżu	340 500	https://www.swietykrzyz.pl/
Świętokrzyska Polana – Park Rekreacji i Rozrywki	274 256	https://swietokrzyskapolana.pl/
Baseny mineralne w Solcu	239 702	http://www.basenymineralne.pl/
Park Rozrywki Sabat Krajno	219 500	Park Rozrywki Sabat Krajno
Zamek w Chęcinach	208 000	https://www.zamek.checiny.pl/pl/
Podziemna Trasa Turystyczna w Sandomierzu	207 981	http://www.podziemna-trasa-turystyczna.pl/
WARMIŃSKO-MAZURSKIE		
Aquasfera – Wodne Centrum Sportowo-Rekreacyjne w Olsztynie	800 000	https://www.osir.olsztyn.pl/pl/aquasfera
Wilczy Szaniec w Gierłoży koło Kętrzyna	330 000	https://wilczyszaniec.olsztyn.lasy.gov.pl/
WIELKOPOLSKIE		
Wielkopolski Park Narodowy	1 200 000	http://zpppn.pl/wielkopolski-park-narodowy-pl/park
Termy Maltańskie	809 661	https://www.termymaltanskie.com.pl/
ZOO w Poznaniu	447 666	https://zoo.poznan.pl/

Termy Tarnowskie (Tarnowo Podgórne)	443 056	https://tarnowskie-termy.pl/
Muzeum Narodowe w Poznaniu	260 454	https://mnp.art.pl/
Palmiarnia Poznańska w Poznaniu	202 092	https://palmiarnia.poznan.pl/pl/
ZACHODNIOPOMORSKIE		
Woliński Park Narodowy	1 500 000	http://www.wolinpn.pl
Uznamska Kolejka UBB	505 000	https://www.ubb-online.com/pl/

Źródło: opracowanie własne na podst. Kruczek (2019).

W tym miejscu należy przypomnieć, że przedmiotem moich analiz było określenie ulg przysługujących w atrakcjach turystycznych (wyrażonych w % wartości opłaty za bilet zwykły) – odrębnie dla osoby z niepełnosprawnością i jej opiekuna. Ze względu na dużą różnorodność podmiotów i zróżnicowaną politykę cenową (w tym często występującą wielość opcji zakupu biletów wstępu), przyjąłem następujące założenia:

- w przypadku wielu obiektów, wystaw, szlaków do obejrzenia, uwzględniałem ceny biletów na główną atrakcję, atrakcję stałą (a nie czasową) lub pakiet główny,
- w przypadku parków narodowych z bezpłatnym dostępem, ale płatną główną atrakcją (np. szlakiem, wejściem do rezerwatu), uwzględniałem ceny biletów do tej atrakcji,
- w przypadku cen sezonowych brałem pod uwagę ceny biletów obowiązujące w okresie wakacyjnym (tzw. sezonie wysokim),
- nie brałem pod uwagę żadnych promocji, czasowych ofert specjalnych itp.,
- uwzględniałem ceny biletów pojedynczych, czyli na osobę z niepełnosprawnością i jej opiekuna (a nie biletów grupowych, karnetów rodzinnych itp.).

WYNIKI I WNIOSKI

W tabeli nr 2 zostały zestawione wyniki wskazujące dla każdego podmiotu ulgę na bilety wstępu dla osób z niepełnosprawnością oraz dla opiekuna OzN – wyliczoną jako % wartości biletu normalnego. W rubryce z uwagami zaś znajdują się dodatkowe informacje, które są konieczne ze względu na często dość skomplikowane warunki przyznawania tych ulg w danym obiekcie.

W celu lepszego zobrazowania wyników i wykorzystania ich do dalszego wnioskowania, obiekty zostały przedstawione nie w układzie województwami (jak w tabeli nr 1), ale w podziale na grupy rodzajowe. Są to:

- parki narodowe – a więc te podmioty, których system opłat wynika z ustawy o ochronie przyrody (10)
- muzea państwowe – w których ulgi wynikają z ustawy o muzeach (25)

oraz pozostałe podmioty, które nie są związane przepisami prawa i mają pełną swobodę kształtowania swojej polityki cenowej, tzn.:

- inne obiekty historyczne, niebędące muzeami (8)

- ogrody zoologiczne (9)
- parki wodne, parki rozrywki (13)
- centra krzewiące naukę (4)
- pozostałe obiekty (6).

W dwóch przypadkach nie dało się określić wskaźników procentowych ulgi. Wynika to z faktu że:

- Szlak Architektury Drewnianej obejmuje aż 255 obiektów, które są częściowo dostępne bezpłatnie, ale czasem też za opłatą w bardzo różnej wysokości, ze zróżnicowanymi ulgami,
- Centrum Spotkania Kultur w Lublinie ma wprawdzie ogólny zapis w swoim regulaminie o stosowaniu ulg dla osób z niepełnosprawnościami oraz ich opiekunów, natomiast nie jest możliwe określenie wysokości ulg ze względu na to, że bilety wstępu na rozmaite wydarzenia odbywające się w CSK mają różne ceny.

Tabela 2. Ulgi za wstęp do atrakcji turystycznych dla osób z niepełnosprawnościami i ich opiekunów

atrakcje turystyczne	**ulga dla OzN**	**ulga dla opiekuna OzN**	**uwagi**
PARKI NARODOWE			
Karkonoski Park Narodowy	50%	0%	
Park Narodowy Gór Stołowych	50%	0%	dot. tras na Szczeliniec Wielki i Błędne Skały
Roztoczański Park Narodowy	50%	0%	dot. ścieżki na Bukową Górę
Tatrzański Park Narodowy	50%	0%	
Pieniński Park Narodowy	bezpłatnie	bezpłatnie	
Kampinoski Park Narodowy	bezpłatne	bezpłatne	
Bieszczadzki Park Narodowy	50%	0%	
Słowiński Park Narodowy	50%	50%	
Wielkopolski Park Narodowy	bezpłatnie	bezpłatnie	
Woliński Park Narodowy	bezpłatnie	bezpłatnie	
MUZEA			
Muzeum Narodowe we Wrocławiu	25%	25%	
Muzeum Narodowe we Wrocławiu – Oddz. Panorama Racławicka	23%	23%	
Muzeum Okręgowe w Toruniu	24%	24%	dot. Domu Mikołaja Kopernika

Muzeum Archeologiczne w Biskupinie	47%	47%	
Muzeum Zamoyskich w Kozłówce	50%	50%	
Muzeum Lubelskie w Lublinie	33%	33%	
Auschwitz-Birkenau – niemiecki nazistowski obóz koncentracyjny i zagłady 1940–1945 UNESCO	bezpłatnie	bezpłatnie	zgodnie z Rozporządzenie MKiDN z 1 sierpnia 2016 r.
Trasa turystyczna i Muzeum Żup Krakowskich w Wieliczce UNESCO	14%	14%	
Zamek Królewski na Wawelu i Państwowe Zbiory Sztuki	40%	40%	
Muzeum Historyczne Miasta Krakowa	17%	17%	dot. Rynku Podziemnego
Muzeum Narodowe w Krakowie	40%	40%	
Zespół Pałacowo-Parkowy Łazienki Królewskie w Warszawie	53%	53%	
Pałac Wilanów w Warszawie	42%	42%	
Zamek Królewski w Warszawie	50%	50%	
Muzeum Historii Żydów Polskich	37%	37%	
Muzeum Powstania Warszawskiego w Warszawie	20%	20%	
Muzeum Narodowe w Warszawie (gmach główny)	50%	50%	
Zamek w Łańcucie	19%	19%	
Muzeum Zamkowe. Zamek krzyżacki w Malborku	25%	25%	
Muzeum II Wojny Światowej Gdańsk (ekspozycja plenerowa na Westerplatte)	30%	30%	
Narodowe Muzeum Morskie w Gdańsku (z oddziałami)	47%	47%	uwzględniono ceny dla „Daru Pomorza”
Pałac w Pszczynie (Muzeum Zamkowe)	45%	45%	
Zamek w Żywcu (Muzeum Miejskie)	33%	33%	
Muzeum Śląskie w Katowicach	33%	33%	
Muzeum Narodowe w Poznaniu	33%	33%	
OBIEKTY HISTORYCZNE, NIEBĘDĄCE MUZEAMI			
Zamek Książ w Wałbrzychu	21%	21%	

Szlak Architektury Drewnianej	–	–	szlak obejmuje 255 obiektów – dostępnych bezpłatnie lub za opłatą w różnej wysokości
Szlak Zabytków Techniki (36 obiektów)	0%	0%	uwzględniono ceny dla Kopalni Guido
Zamek Ogrodzieniecki w Podzamczu	41%	41%	
Klasztor na św. Krzyżu	bezpłatnie	bezpłatnie	dot. zwiedzania samego klasztoru
Zamek w Chęcinach	22%	22%	
Podziemna Trasa Turystyczna w Sandomierzu	0%	0%	
Wilczy Szaniec w Gierłoży koło Kętrzyna	0%	0%	
ZOO			
Ogród ZOO we Wrocławiu wraz z Afrykarium	18%	18%	dot. OzN do 16 r.ż. powyżej 16 lat – tylko dla stopnia znacznego
Ogród Zoologiczny im. Stefana Milera w Zamościu	22%	22%	
ZOO w Opolu	95%	95%	ulgi tylko dla st. znacznego oraz dzieci ze szkół i przedszkoli specjalnych
Miejski Ogród Zoologiczny w Warszawie	100%	100%	
Miejski Ogród Zoologiczny w Płocku	32%/96%	0%/96%	ulga 96% dot. stopnia znacznego
Akwarium Miejskie w Gdyni	52%	0%	
Śląskie ZOO w Chorzowie	50%	50%	dot. tylko stopnia znacznego
ZOO w Poznaniu	43%	43%	
Fokarium na Helu	0%	0%	
PARKI WODNE, PARKI ROZRYWKI			
Park wodny we Wrocławiu	0%	100%	
Termy Cieplickie – Dolnośląskie Centrum Rekreacji Wodnej	17%	100%	ulga dla opiekuna OzN tylko w st. umiarkowanym iznacznym
Magiczne ogrody w Janowcu. Park tematyczny	84%	0%	

Jura Park w Krasiejowie	17%	100%	ulga 100% tylko dla opiekuna OzN I grupy
Energylandia – Zespół Parków Rozrywki w Zatorze	25% / 39%	0%	ulga 25% – dla OzN do 12 r.ż. ulga 39% – dla OzN od 12 r.ż.
Termy Chochołowskie	17%	17%	ulgi tylko dla I grupy
Legendia – Śląskie Wesołe Miasteczko	0%	0%	
Świętokrzyska Polana – Park Rekreacji i Rozrywki	18%	0%	
Baseny mineralne w Solcu	0%	8%	
Park Rozrywki Sabat Krajno	25%	0%	dot. Alei Miniatur, ulga tylko dla grupy I
Aquasfera – Wodne Centrum Sportowo-Rekreacyjne w Olsztynie	20%	20%	tylko znaczny stopień oraz opiekun dzieci z niepełnosprawnością
Termy Maltańskie	20%	100%	ulga dla opiekuna dot. tylko OzN w st. znacznym
Termy Tarnowskie (Tarnowo Podgórne)	18%	0%	
CENTRA KRZEWIĄCE NAUKĘ			
Hydropolis we Wrocławiu (Centrum Nauki o Wodzie)	33%	33%	
Planetarium im Władysława Dziekońskiego w Toruniu	20%	20%	
EC1 Łódź Miasto Kultury	28%	28%	
Centrum Nauki Kopernik	33%	100%	wejście bezpłatne dla opiekuna OzN do 16 r.ż lub powyżej 16 lat ze st. znacznym
POZOSTAŁE OBIEKTY			
Palmiarnia Lubiechowska w Wałbrzychu	40%	40%	
Centrum Spotkania Kultur	jest	jest	bilety ulgowe przysługują OzN i opiekunowi, ale ich ceny są różne na różne wydarzenia

Molo w Sopocie	50%	50%	50% tylko dla opiekuna OzN w st. znacznym; osoby niewidome i słabowidzące – za darmo
Industriada	bezpłatnie	bezpłatnie	
Palmiarnia Poznańska w Poznaniu	33%	0%	
Uznamska Kolejka UBB	100%	100%	dot. tylko stopnia znacznego

Źródło: opracowanie własne.

ULGI W PARKACH NARODOWYCH

Z zebranych danych wynika, że w parkach narodowych są stosowane zasady określone w ustawie o ochronie przyrody oraz w rozporządzeniu Ministra Środowiska, to znaczy w określonych parkach wstęp do nich jest bezpłatny, zaś w tych, w których są pobierane opłaty (za wstęp lub za korzystanie z określonych atrakcji turystycznych), istnieją ulgi w wysokości 50% dla osób z niepełnosprawnością przy jednoczesnym braku ulg dla opiekunów tych osób. Wyjątkiem (pozytywnym) jest Słowiński Park Narodowy, który przewiduje ulgę 50% także dla opiekuna osoby z niepełnosprawnością.

ULGI W MUZEACH PAŃSTWOWYCH

Z danych w tabeli nr 2 wynika, że w 24 muzeach państwowych są stosowane ulgi zgodnie z zapisami ustawy u muzeach, tzn. przewidziano ulgi zarówno dla osób z niepełnosprawnością, jak i ich opiekunów. W jednym przypadku (obóz Auschwitz-Birkenau) wstęp jest bezpłatny dla wszystkich odwiedzających to miejsce – zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 1 sierpnia 2016 r. w sprawie wykazu państwowych muzeów martyrologicznych, do których wstęp jest bezpłatny.

We wszystkich 24 muzeach wartość ulgi jest taka sama i dla osoby z niepełnosprawnością i dla jej opiekuna. Ale właśnie wysokość tych ulg jest kwestią najciekawszą, bo wskazuje na dość duże zróżnicowanie: ulgi te mieszczą się w przedziale od 14 do 53 procent, średnia zaś wynosi niespełna 36%. Zestawienie wartości ulg dla osób z niepełnosprawnością pokazuje poniższy wykres.

Wykres 1. Wartość ulgi za wstęp do muzeów państwowych dla osób z niepełnosprawnościami i ich opiekunów jako procent kosztu biletu normalnego

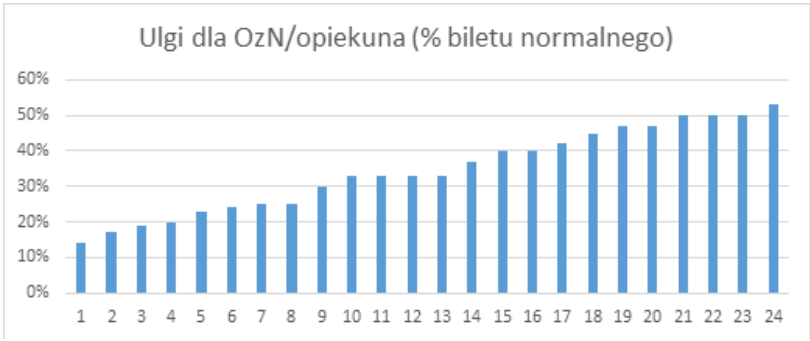

Źródło: opracowanie własne.

ULGI W POZOSTAŁYCH ATRAKCJACH TURYSTYCZNYCH

Pozostałe atrakcje turystyczne (poza parkami narodowymi i muzeami) to 40 obiektów, jednak w dalszej analizie pominąłem wspomniane wcześniej dwie – Szlak Architektury Drewnianej oraz Centrum Spotkania Kultur (wykazujące się zbyt dużą złożonością), a także te, do których wstęp jest bezpłatny dla wszystkich odwiedzających (Klasztor w św. Krzyżu oraz Industriada). W pozostałych 36 atrakcjach systemy ulg okazały się niezwykle zróżnicowane, czasem zupełnie skrajnie. Można tu wyróżnić kilka głównych modeli:

1) Dostęp bezpłatny dla osoby z niepełnosprawnością i jej opiekuna – jest jedynie jedna taka atrakcja (ZOO w Warszawie).

2) Ulgi (od 20 do 43%) przysługują w tej samej wysokości zarówno osobie z niepełnosprawnością, jak i jej opiekunowi – takich podmiotów jest 9.

3) Ulgi (od 17 do 96%) przysługują w tej samej wysokości zarówno osobie z niepełnosprawnością, jak i jej opiekunowi, jednak istnieją dodatkowe warunki (najczęściej dla OzN w stopniu znacznym) – takich podmiotów jest 8.

4) Ulga (od 17 do 33%) lub jej brak dla osoby z niepełnosprawnością oraz bezpłatne wejście dla opiekuna, ale istnieją dodatkowe warunki (najczęściej dla OzN w stopniu znacznym) – takich atrakcji jest 5 (Park wodny we Wrocławiu, Termy Cieplickie, Jura Park w Krasiejowie, Termy Maltańskie, Centrum Nauki Kopernik).

5) Ulga dla osoby z niepełnosprawnością, ale brak ulg dla jej opiekuna – jest 7 takich podmiotów (Świętokrzyska Polana – Park Rekreacji i Rozrywki, Termy Tarnowskie, Park Rozrywki Sabat Krajno, Palmiarnia Poznańska w Poznaniu, Akwarium Miejskie w Gdyni, Magiczne ogrody w Janowcu. Park tematyczny, Energylandia – Zespół Parków Rozrywki w Zatorze).

6) Brak jakichkolwiek ulg – jest 5 takich podmiotów (Szlak Zabytków Techniki, Podziemna Trasa Turystyczna w Sandomierzu, Wilczy Szaniec w Gierłoży, Fokarium na

Helu, Legendia – Śląskie Wesołe Miasteczko). Do tej skrajnej grupy można zaliczyć także Baseny mineralne w Solcu, w których jest symboliczna (8%) ulga tylko dla opiekuna osoby z niepełnosprawnością.

Jak widać, systemy ulg poza parkami narodowym oraz muzeami państwowymi są bardzo różne, duże zróżnicowanie można zaobserwować także w odniesieniu do wartości procentowej ulg. W poniższej tabeli zostały przedstawione wartości minimalne, maksymalne oraz średnie ulg dla rodzajów obiektów (przy założeniu wariantu z najwyższą dostępną ulgą).

Tabela 3. Wartości minimalne, maksymalne oraz średnie ulg (jako % biletu wstępu normalnego) dla różnych rodzajów obiektów.

rodzaj obiektów	**ulga min. dla OzN**	**ulga maks. dla OzN**	**wartość średnia ulgi dla OzN**	**ulga min. dla opiekuna OzN**	**ulga maks. dla opiekuna OzN**	**wartość średnia ulgi dla opiekuna OzN**
obiekty historyczne niebędące muzeami	0%	41%	14%	0%	41%	14%
ZOO	0%	100%	53%	0%	100%	47%
parki wodne, parki rozrywki	0%	84%	21%	0%	100%	34%
centra krzewiące naukę	22%	33%	29%	20%	100%	45%
pozostałe obiekty	33%	100%	56%	0%	100%	48%

Źródło: opracowanie własne.

Jak widać z powyższej tabeli, rozpiętość stosowanych ulg jest ogromna – w połowie przypadków od 0 do 100% (sic!). Jak się wydaje, nie jest możliwe stwierdzenie istotnych prawidłowości – poza jednym przypuszczeniem, że znacząco wyższe (w procentach) ulgi do ogrodów zoologicznych oraz niektórych pozostałych obiektów mogą wynikać z faktu, że są one zarządzane przez samorządy, dla których – oprócz wartości ekonomicznych – kluczowe znaczenie ma zaspokajanie potrzeb mieszkańców w zakresie dostępu do kultury czy rozrywki.

PODSUMOWANIE

Z przeprowadzonych przeze mnie analiz wynika, że podmioty, których system ulg dla osób z niepełnosprawnościami i ich opiekunów ma źródła ustawowe, stosują przewidziane prawem rozwiązania. Tak więc rzeczywiście w parkach narodowych osoby z niepełnosprawnością mogą zakupić bilety z ulgą 50% wartości biletu normalnego, a muzea państwowe rzeczywiście mają w swojej ofercie bilety ulgowe zarówno dla osób z niepełnosprawnością, jak i ich opiekunów.

Co więcej, właściciele innych obiektów (samorządy, a także podmioty prywatne), choć nie są do tego zobowiązani, również stosują ulgi dla osób z niepełnosprawnością i ich opiekunów. Jednak w ich przypadku brak narzuconych ustawą zasad powoduje ogromne zróżnicowanie stosowanych polityk cenowych.

Czy są możliwe jakieś zmiany w tych systemach ulg? Jeśli chodzi o podmioty inne niż parki narodowe i muzea państwowe, wydaje się niemożliwe narzucenie im przez państwo jakichś zasad, gdyż godziłoby to w swobodę działalności gospodarczej. W tym zakresie pozostaje więc nacisk państwa, samorządów czy organizacji osób z niepełnosprawnościami – mający jednak formę nie nakazów, lecz postulatów, zachęt, a przede wszystkim mający charakter edukacyjny, uświadamiający szczególne znaczenie dostępu do atrakcji turystycznych dla osób z niepełnosprawnościami.

Realne możliwości zmian dotyczą natomiast parków narodowych oraz muzeów państwowych. W ich przypadku wydaje się celowe ujednolicenie przepisów z zasadą „równania w górę". To znaczy:

- W przypadków parków narodowych należałoby zastosować przepis dotyczący muzeów, że ulga za wstęp dotyczy nie tylko osoby niepełnosprawnej, lecz także jej opiekuna. Jest to szczególnie istotne, bowiem w przypadku wielu rodzajów niepełnosprawności wsparcie opiekuna będzie zdecydowanie bardziej potrzebne niż np. w przypadku muzeów – wszak w parkach narodowych mamy do czynienia nie z przestrzenią uwzględniającą potrzeby osób z niepełnosprawnościami, lecz z naturalną, nieprzewidywalną, czasem wręcz dziką, a więc potencjalnie niebezpieczną.
- W przypadku muzeów należałoby zastosować przepis z ustawy o ochronie przyrody, który mówi o uldze w wysokości 50% (niektóre muzea stosują wprawdzie ulgi, ale w wysokości symbolicznej – zaledwie kilkunastu procent). Można byłoby rozważyć także rozwiązanie bardziej elastyczne: ustalić ulgę w wysokości „co najmniej 50%" – dając tym samym dyrekcjom parków narodowych i muzeów państwowych większą swobodę w ustalaniu tych ulg.

Na koniec pragnę zwrócić uwagę na jeszcze jeden element. Pisząc (w części o metodologii) o stronach internetowych, użyłem sformułowania, że jest to podstawowe źródło wiedzy o atrakcjach turystycznych (w tym o ulgach). Zatem informacje te winny być łatwo dostępne. Tymczasem doświadczenie przeszukiwania 75 stron internetowych największych atrakcji turystycznych w Polsce jest przygnębiające – w znacznej części witryn uzyskanie informacji o ulgach nie było łatwe. Nie było ich w miejscu najbardziej naturalnym – przy cenniku, w którym wprawdzie wskazywano, że są bilety ulgowe, ale nie

widniała dodatkowa informacja, komu one przysługują. W skrajnych przypadkach koniecznie było szukanie danych w regulaminach, Biuletynie Informacji Publicznej, a nawet w uchwałach organu prowadzącego podmiot.

Zawarte powyżej uwagi wskazują, że jest jeszcze sporo do zrobienia, aby największe atrakcje turystyczne Polski były przyjazne i dostępne cenowo dla osób z niepełnosprawnościami, które – o czym była mowa na wstępie – mają przecież konstytucyjne prawo korzystać z dóbr kultury.

BIBLIOGRAFIA

Francuz, Stanisław, Calińska-Rogala, Danuta (2019). *Ocena przystosowania atrakcji turystycznych dla osób z niepełnosprawnościami w Polsce*. „Przedsiębiorczość i Zarządzanie", nr 2.2, s. 315–328.

Góralewicz-Drozdowska, Marta (2010). *Dostępność wybranych obiektów turystycznych Dolnego Śląska dla osób niepełnosprawnych ruchowo*. „Turyzm", nr 20/1, s. 45–50.

Hadzik, Andrzej, Szromek, Adam R. (2013). *Potencjał wybranych udogodnień architektonicznych dla niepełnosprawnych ruchowo jako jedna z barier ich uczestnictwa w turystyce uzdrowiskowej w Polsce*. „Folia Turistica", nr 29, s. 121–134.

Kaganek, Krzysztof (2013). *Uwarunkowania uprawiania turystyki aktywnej przez osoby niepełnosprawne*. „Folia Turistica", nr 29, s. 7–29.

Kaganek, Krzysztof (2019). *Turystyka i rekreacja jako formy rehabilitacji osób niepełnosprawnych*. „(Nie)pełnosprawny turysta, Wybrane zagadnienia teorii i praktyki turystyki społecznej". Warszawa: Wydawnictwo PTTK „Kraj".

Kasperczyk, Tadeusz, Walaszek, Robert, Ostrowski, Andrzej (2013). *Turystyka, rekreacja i sport osób niepełnosprawnych – teoria a rzeczywistość*. „Folia Turistica", nr 29, s. 149–163.

Klimek, Barbara, Olszewska, Anna (2006). *Przystosowanie nieruchomości obiektowych do potrzeb osób niepełnosprawnych*. „Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie", nr 703, s. 59–71.

Kruczek, Zygmunt (2015). *Analiza frekwencji w polskich atrakcjach turystycznych*. „Turyzm", nr 25/1, s. 47–55.

Kruczek, Zygmunt (2019). *Frekwencja w atrakcjach turystycznych w latach 2016–2018*. Kraków–Warszawa: Polska Organizacja Turystyczna.

Kurczewski, Rafał (2012). *Turystyka osób niepełnosprawnych w Wielkopolskim Parku Narodowym*. „Rozprawy Naukowe Akademii Wychowania Fizycznego we Wrocławiu", nr 39, s. 57–62.

Lizak, Agata (2017). *Opłaty w muzeach. Analiza zagadnienia w aspekcie prawnym*. „Zarządzanie w kulturze", nr 3, s. 327–342.

Lundberg, Donald E. (1990). *The tourist business*. New York: Van Nostrand Reinhold.

Łobożewicz, Tadeusz (1991). *Turystyka ludzi niepełnosprawnych*. Warszawa: Centralny Ośrodek Informacji Turystycznej.

Muzyczka, Karolina (2017). *Ograniczenie skutków niepełnosprawności poprzez likwidację barier architektonicznych*. „Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy", nr 23(2), s. 197–210.

Preisler, Michał (2011). *Turystyka osób niepełnosprawnych*. „Studia Periegetica. Zeszyty Naukowe Wielkopolskiej Wyższej Szkoły Turystyki i Zarządzania w Poznaniu", nr 6, s. 27–36.

Sahak, Tomasz (2015). *Czy Poznań jest miastem sprzyjającym turystyce osób niepełnosprawnych? Analiza architektoniczno-socjologiczna*. „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu", t. 63, nr 6, s. 171–191.

Stochmiałek, Jerzy (2004). *Teoria oraz praktyczne aplikacje przezwyciężania barier integracji osób dorosłych niepełnosprawnych*. „Chowanna", nr 1(22), s. 95–114.

Trybuś, Katarzyna, Rapacz, Andrzej (2012). *Aktywność turystyczna osób niepełnosprawnych z dysfunkcją narządu ruchu*. „Ekonomiczne Problemy Usług", nr 82, s. 319–328.

Urry, John (2007). *Spojrzenie turysty*. Przekł. Alina Szulżycka. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Weremczuk, Przemysław, Jeziorski, Krzysztof, Bergier, Józef (2014). *Aktywność turystyczna osób niepełnosprawnych fizycznie z wybranych ośrodków rehabilitacyjnych województwa lubelskiego*. „Rozprawy Społeczne", nr 8(4), s. 37–42.

Zajadacz, Alina (2012). *Turystyka osób niesłyszących*. Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe.

AKTY PRAWNE

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. 1997 nr 78, poz. 483).

Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych, sporządzona w Nowym Jorku dnia 13 grudnia 2006 r. (Dz.U. 2012 poz. 1169).

Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 1 sierpnia 2016 r. w sprawie wykazu państwowych muzeów martyrologicznych, do których wstęp jest bezpłatny (Dz.U. 2016 poz. 1158).

Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 18 marca 2013 r. w sprawie parków narodowych lub niektórych ich obszarów, gdzie za wstęp pobiera się opłaty (Dz.U. 2013 poz. 400).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 20 lipca 2017 r. w sprawie rodzajów dokumentów potwierdzających uprawnienia do ulgi w opłacie albo zwolnienia z opłaty za wstęp do muzeów państwowych (Dz.U. 2017 poz. 1471).

Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (tj. Dz.U. 2020 poz. 902).

Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (tj. Dz.U. 2020 poz. 55).